

Нінель СІЗОВА,

ORCID: 0000-0003-1622-719X

викладач кафедри вокально-хорової підготовки,

теорії та методики музичної освіти

Вінницького державного педагогічного університету

імені М.Коцюбинського

(Вінниця Україна) Sizova1980@ukr.net

**ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ЛЕОНТОВИЧА
У ГАЛУЗІ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ХОРОВОГО ЖИТТЯ
ВІННИЧЧИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Стаття присвячена вивченню впливу вокально-хорової роботи, композиторської та концертної діяльності М. Леонтовича на становлення професійного хорового музикування Вінниччини початку ХХ століття. Автор статті систематизує й аналізує види професійної діяльності М. Леонтовича у різні періоди його перебування на Вінниччині та визначає її вплив на загальний розвиток хорової творчості регіону. У результаті аналізу різних сторін професійної діяльності композитора розкрито формування музично-педагогічного досвіду самого М. Леонтовича. У статті акцентовано увагу на тих видах діяльності композитора, що вплинули на формування професійного музично-хорового руху на Вінниччині. Висвітлені ключові аспекти диригентської діяльності у Кам'янці-Подільському, Чукові, Тиврові, Вінниці, Тульчині.

Спираючись на матеріали, що містяться у фондах Державного архіву Вінницької області, у статті оприлюднені спогади учениць М. Д. Леонтовича про хід уроку музики у Тульчинській єпархіальній школі, що не увійшли до друкованих видань.

Автор статті простежує творчі зв'язки композитора з Ю. Богдановим, К. Стеценком і П. Тичиною у контексті їх впливу на професійне формування і

розвиток композиторського стилю М. Леонтовича. Окремо відмічається вплив українського, зокрема подільського фольклору на становлення стилю композитора. Систематизуються обробки народних пісень, написані ним саме на Вінниччині.

На прикладі аналізу роботи М. Леонтовича із хором Тульчинського єпархіального училища та зі створеною ним Тульчинською хоровою капелюю визначено роль творчої діяльності композитора у формуванні професійних засад хорового музикування краю та обґрунтовано тезу про те, що саме М. Леонтович закладає підвалини сучасної вокально-хорової та концертної роботи на Вінниччині.

Ключові слова: хорова культура Вінниччини, Микола Леонтович, хоровий спів, концертна діяльність, Тульчинська хорова капела.

Ninel SIZOVA,

Vinnitsa pedagogical university

named after M. Kozubinsky

(Vinnitsa, Ukraine) Sizova1980@ukr.net

**ACTIVITY OF MYKOLA LEONTOVICH
IN THE AREA OF PROFESSIONAL OF CHORAL LIFE
OF VINNITSA REGION AT THE BEGINNING OF XX CENTURY**

The article is devoted to the study of the influence of vocal and choral work, composer and concert activity of M. D. Leontovich on the formation of the professional choral music of Vinnitsa region at the beginning of the twentieth century. The author of the article systematizes and analyzes the types of professional activity of M. Leontovich in different periods of his stay in Vinnitsa region and determines its influence on the general development of the choral creativity of the region. As a result of the analysis of various aspects of the professional activities of the composer, the formation of the musical and pedagogical experience of M. Leontovich himself was revealed. The article focuses on those activities of the composer, which influenced

the formation of a professional musical and choral progression in Vinnitsa region. It highlights the key aspects of conducting activity during studying in Kamyanets-Podilskyi, works as a teacher at the school from Chukov, the spiritual school of the city of Tyvrov, as a music teacher at the Vinnytsia Parish School, the Tulchin Diocesan School and works with the Tulchin Choir Chapel, which exists to this day. The article is Based on the materials contained in the funds of the State Archives of Vinnytsia region, the memoirs of R. Kolosovich, and M. Kilchevskaya, the students of M. D. Leontovich, about the course of music lessons in the Tulchin Diocesan School, which were not included in the printed publications. The author of the article observes the creative relations of the composer with Y. Bogdanov, K. Stetsenko and P. Tichina in the context of their influence on the professional formation and development of M. Leontovich. The influence of Ukrainian, in particular Podillya folklore, on the development of the composer's creative style is noted. The processing of folk songs included in the collections «The first collection of songs from Podillya», «The second collection of songs from Podillya», which was written by the composer, is being systematized in Vinnitsa region.

The author analyzes the creative method of M. Leontovich with the Tulchin diocesan school, as well as the Tulchin Choir created by him. The choir's repertoire, the main factors of its selection, are analyzed, as an example of memories from member of the choir.

An example is analyzed work of M. Leontovich with the choir of the Tulchin diocesan school, as well as the Tulchin Choir created by him. The basics of rehearsal process are studied. The choir's repertoire, the main factors of its selection, are analyzed, as an example of memories from member of the choir. The role of the composer's creative activity in forming the professional principles of choral music in the region is determined. The thesis is based on the fact that M. D Leontovich is laying the foundations for modern vocal, choral and concert work in Vinnitsa region.

Keywords: the choral culture of Vinnytsya region, Mykola Leontovich, choral singing, concert activity, Tulchin Choir Chapel.

Постановка проблеми. Дослідження творчої спадщини одного із найбільш відомих композиторів України М. Д. Леонтовича знаходиться в центрі уваги музикознавців. На жаль, менше уваги приділяється дослідженню саме концертної діяльності композитора, основам вокально-хорової роботи та засадам підбору концертного репертуару, зокрема в окремому регіоні, а саме на Вінниччині. Це й актуалізує матеріал даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення творчості майстрів певного регіону дозволяє створити повну картину становлення і розвитку українського музичного мистецтва. Так, вплив творчості певних композиторів на хорову культуру окремих регіонів висвітлені у працях Я. Горака, І. Дем'янця, О. Майчика, Н. Б. Калущої. Фундаментальні дослідження творчості композитора представлені у монографії А. Завальнюка.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Усвідомлюючи наявність значної кількості досліджень життя і творчості композитора, автор статті лише акцентує увагу на тих аспектах його діяльності, що безпосередньо торкаються його внеску у справу професіоналізації хорового виконавства на Вінниччині.

Мета статті – спираючись на архівні джерела, спогади учнів композитора, а також на аналіз його фольклористичної і композиторської діяльності, визначити роль творчої постаті М. Леонтовича у контексті її впливу на становлення професійних засад хорового музикування на Вінниччині.

Виклад основного матеріалу. Біля витоків процесу професіоналізації хорової мистецтва України загалом й Вінниччини зокрема на початку ХХ століття, безперечно, знаходиться постать Миколи Дмитровича Леонтовича (1877–1921) – гідного сина подільської землі, яка стала й колискою багатьох шедеврів композитора.

Музичну освіту М. Леонтович також отримував на Вінниччині. Навчаючись у Шаргородській бурсі протягом 1888–1892 років, майбутній композитор професійно студіював хоровий спів під керівництвом В. Гадзинського і Л. Ляторовського. Продовжуючи навчання, за сімейною

традицією, у Кам'янець-Подільській духовній семінарії, окрім хорового співу, М. Леонтович вивчав теорію музики, гру на скрипці, флейті, фісгармонії, брав участь у виступах семінарського хору й оркестру (Завальнюк, 2017: 12).

Вже в роки навчання у Кам'янці-Подільському М. Леонтович керував архієрейським хором, а після смерті регента семінарського хору очолив і цей колектив. Під керівництвом Леонтовича-семінариста хор виконував не лише традиційну церковну музику, але й обробки українських народних пісень Лисенка і Демущького, а також добре відомі «Заповіт» і «Реве та стогне Дніпр широкий» на слова Т. Шевченка.

На семінарські роки припадає й початок фольклористичної діяльності композитора: у селі Білоусівці Брацлавського повіту, де мешкали його батьки, М. Леонтович записав низку народних пісень, які згодом увійшли до його «Другої збірки пісень з Поділля» («Ой від саду та й до моря», «Гаю, гаю, зелен розмаю», «За нашою слободою», «Сивий голубочку», «Закувала зозуленька», «Ой на горі виноград», «Ой послала мене мати», «Ой сів-поїхав», «Ой вийду я на вулицю»). Ще семінаристом М. Леонтович розпочав роботу над гармонізацією народних пісень, в якій значну допомогу надав йому викладач Юхим Богданов.

Вихованець регентських класів Петербурзької хорової капели – Ю. Богданов – надавав М. Леонтовичу індивідуальні консультації з гармонії, поліфонії, аранжування. «Саме Богданов спонукав Леонтовича до запису народних пісень та ознайомив його зі стилем старовинних церковних піснеспівів» (Завальнюк, 2017:14). І саме семінарський хор виконав першу здійснену Леонтовичем обробку народної пісні «Ой чия ж то причина, що я бідна дівчина».

Отримана у семінарії музична освіта дозволила після її закінчення у 1899 році обіймати посаду вчителя співів, арифметики, географії та російської мови у двокласній школі села Чуків на Вінниччині. Проте, головним дітищем Леонтовича у селі став не хор, а шкільний оркестр, для якого він сам опрацьовував партитури на основі фортепіанних п'єс. Варто зазначити, що активна діяльність учнівських хорів у початкових школах на Поділлі на початку

XX століття була скоріше виключенням із загальних правил, адже рівень викладання співів у цих закладах був досить низьким. Про існування учнівських оркестрів у сільських школах взагалі немає жодної інформації. Саме тому робота М. Леонтовича з учнівськими колективами отримує особливо важливого значення на тлі загальної ситуації на межі ХІХ–ХХ століть.

У 1919 році М. Леонтович систематизував свій перший музично-педагогічний досвід у статті «Як я організував оркестр у селянській школі» (Завальнюк, 2007: 103-111) в якій описано репертуар колективу.

На чуківський період припадає також і наполеглива робота М. Леонтовича над гармонізаціями українських народних пісень, які утворили «Першу збірку пісень з Поділля». До неї увійшли пісні, записані ще у семінарські роки, зокрема «Зашуміла ліщинонька», «Чогось милий затужив», «Піду в садочок», «Ой піду я лугом», «Ой з-за гори кам'яної», «Ой гай, мати».

З хоровим колективом М. Леонтович знову розпочав роботу у Тиврівському духовному училищі, куди приїхав у березні 1901 року. Репертуар учнівського хору складали як духовні твори, так й українські народні пісні в обробках М. Лисенка та власні композиції М. Леонтовича. Зокрема, цей хор вперше виконав його хорову пісню на вірші Т. Шевченка «Зоре моя вечірняя». Водночас композитор продовжував роботу над опрацюванням народних пісень і саме у Тиврові завершив роботу над «Другою збіркою пісень з Поділля», до якої увійшли пісні, записані ним у Білоусівці ще на початку навчання у семінарії (Іванов, 1982).

Незважаючи на досить нетривалий період вчителювання у Тиврові, композитор здобув собі славу гарного фахівця хорової справи, що дозволило йому у 1902 році стати учителем музики у Вінницькій церковно-приходській школі. Тут він працював до 1904 року. Про цей період діяльності композитора на ниві розвитку хорової справи відомо небагато, окрім того, що й у Вінниці він також гуртував навколо себе аматорів музичного мистецтва, організовуючи хори й оркестри та концертуючи з ними.

Саме під час перебування у Вінниці М. Леонтович під час відпусток виїжджав на консультації до Петербурзької хорової капели до С. Бармотіна та О. Пузеровського. У результаті він виконав обсяг навчальної програми регентського класу без безпосереднього навчання у ньому та отримав звання регента. Програма навчання охоплювала елементарну теорію музики, гармонію, сольфеджіо, церковний спів, гру на скрипці і фортепіано, управління церковним хором, читання партитур і церковний устав.

Протягом 1904–1908 років М. Леонтович працював поза межами Вінниччини, проте також вчителюючи на станції Гришино на Донеччині і концертуючи зі створеними ним учнівським хором та капелою залізничників.

Плідний період композиторської зрілості і досконалої хормейстерської діяльності М. Леонтовича розпочинається з його поверненням на Поділля. З жовтня 1908 року композитор починає викладати співи у Тульчинській жіночій єпархіальній школі.

Збереглися спогади учениць Тульчинського жіночого єпархіального училища, які дозволяють відтворити увесь спектр діяльності композитора за період кінця 1908 – початку 1919 років. Значна кількість з них надалі справою свого життя обрали педагогіку. Учениця композитора по Тульчинському жіночому єпархіальному училищі Любов Бафталовська згадувала, що свої заняття М. Леонтович часто супроводжував грою на фісгармонії або скрипці. Під час вивчення музичної грамоти він привчав своїх учениць до запису нотами вже знайомих пісень [(Іванов, Бафталовська, 1982: 31 – 32)

У фондах Державного архіву Вінницької області автор статті віднайшла спогади учениць, що навчались співу під керівництвом М. Леонтовича у Тульчинському жіночому єпархіальному училищі. Ці спогади не увійшли до друкованих видань, зокрема збірок В. Іванова та монографії А. Завальнюка. Р. Колосович і М. Кільчевська у своїх спогадах згадують, що уроки співів М. Леонтович проводив завжди з великим натхненням, постійно використовував розспівки, записуючи їх на дошці. Надалі подаємо текст мовою із повним збереженням стилістики оригіналу спогадів:

«Пролунав дзвоник. Зараз урок співів.

Микола Дмитрович увійшов у клас, привітався, як завжди, з привітною посмішкою, розкрив журнал, перевіряв присутніх, взяв крейду, написав на дошці нотний стан і на ньому нотну вправу.

- Перепишите, девочки, это упражнение в свои тетрадки! – звернувся він до класу.

Ми пишемо, а він підійшов до вікна, дивиться в сад і щось собі тихенько наспівує; потім ходить між партами, перевіряє запис і, помітивши в одній учениці граматичну помилку, зауважує:

- Эх ты, курносая! В слове гамма пишется два м...

- Ну что, девочки, уже переписали? –звертається він до класу.

- Да! – відповідають учениці.

- Давайте пропоем это упражнение. Только сначала я сам пропою, а вы внимательно слушайте, а потом вы все со мной.

- Слушайте! – М. Д. співає

- А теперь давайте выучим это упражнение по частям: сначала первую четверку тактов, потом вторую четверку, а потом третью, причем первый раз будем петь по нотам, без слов, а второй раз со словами.

- Ну, начинаем! – М. Д. дає тон і клас, тактуючи, співає. Після закінчення співу вправи М. Д. питає:

-Девочки, кто знает – сколько в гамме полутонов?

Учениці підняли руки: М. Д. вибирає одну:

- Скажет уч. Колосович.

- В гамме два полутона!

-Правильно!

- А между какими нотами они слышатся? Скажет нам уч. Кильчевская.

- Первый полутон – между нотами ми-фа, а второй – между нотами си-до!
– відповідає учениця.

- Верно! А теперь давайте пропоем еще раз это упражнение.

Клас співає, М. Д. йде до дошки, стирає вправу і каже:

- Закройте, девочки, тетрадки, и мы споем это упражнение на память.

Клас співає.

- А какую песенку мы учили на предыдущем уроке? – питає М. Д.

- Мы учили песенку «Во поле береза стояла» - відповідають учениці.

- Кто же нам споет ее?

- Я! – піднімає руку уч. Крижанівська.

Учениця проспівала, М. Д. похвалив, зробив їй якесь зауваження і поставив оцінку; потім викликав ще одну – дві учениці і, звертаючись до класу сказав:

- Сегодняшнее упражнение научитесь дома хорошенько петь. До свидания, девочки!

Дзвоник. М.Д. виходить. Клас встає.

Крім правил з теорії музики ми, вивчаємо багато пісень: «Во поле береза стояла», «Уж как я свою коровушку люблю», «Там вдали за рекой», «Коль славен» і інші. На жаль, пам'ять не зберегла всіх.

В училищі був хор учениць старших класів, в репертуарі якого були пісні на два і три голоси. Виконувалися як пісні церковні, так і світські, як наприклад «Санта Лючія», а з 1906 року хор співав російські народні і революційні пісні «Мы кузнецы», «Смело, товарищи, в ногу» (ДАВО. Р-5986 Оп. 1. Спр 12. Арк. 1– 4).

Інша учениця – Оксана Врублевська – у своїх спогадах наголошувала на тому, що в класах у М. Леонтовича практикувався триголосний спів, який використовували у шкільній педагогічній практиці на той час досить рідко (Іванов, Врублевська, 1982: 32 – 37). Проте, у молодших класах композитор, звичайно, розпочинав з двоголосного співу, зокрема зі співу паралельними терціями. Є. Карагіна зазначає, що у старших класах співали й на чотири голоси (Іванов, Карагіна, 1982: 51 – 52).

В обов'язки шкільного хору входив спів щосуботи і щонеділі у домашній церкві. Декілька разів на рік хор під керівництвом М. Леонтовича давав прилюдні концерти в актовій залі училища. Л. Грабовецька стверджує, що «ці

концерти були такі хороші й відомі свого часу, що на них з'їжджалися з усіх навколишніх сіл. Як-от з Немирова, Вінниці, Кам'янця, навіть бували гості з Одеси та Києва. Що ж до церковного хору, то на нього сходилось, як на концерти, стільки народу, скільки могли вмістити сходи і площадки перед домовою церквою» (Іванов, Грабовецька, 1982: 41).

М. Леонтович привчав своїх тульчинських учениць і до збирання народної пісні, даючи їм завдання на вакації записувати пісні свого села, весільні обряди тощо (ДАВО. Р-5986 Оп. 1. Спр 12. Арк. 4). Знання своїми ученицями народної пісні М. Леонтович вважав за необхідне, адже більшість з його вихованок потім ставали сільськими учителями і могли самі організувати у своїх школах хорові колективи.

У Тульчині М. Леонтович очолив місцеве відділення «Просвіти», де виступав з лекціями. За спогадами Я. Греха, замість звичайних лекцій М. Леонтович почав влаштовувати літературно-вокальні вечірки. В якості пісенного матеріалу композитор використовував «Збірник подільських пісень» (Іванов, Грех, 1982: 125 – 134).

У період першого тривалого перебування у місті композитор знайомиться з К. Стеценком, який працював священиком у Голово-Русаві неподалік Тульчина. Композитори ще до власного знайомства знали музику один одного. К. Стеценко ще 1906 року включив деякі обробки М. Леонтовича у збірку вокальних творів для дітей, а М. Леонтович зі своїми колективами неодноразово виконував хорові твори К. Стеценка.

Саме у цей період з'являються найвідоміші твори М. Леонтовича – «Щедрик», «Пряла», «Піють півні», «Козака несуть», «Женчичок-бренчичок» та багато інших. Матеріалом для обробок слугували зразки, зібрані К. Квіткою.

Другий тульчинський період у творчості М. Леонтовича тривав з осені 1919 року до його трагічної смерті. Саме у цей період з'являються два важливих для розвитку хорової культури Вінниччини дітища композитора – організовані ним аматорська хорова капела і музична школа.

Вчителюючи у трудовій школі, яка утворилася у результаті реорганізації більшовиками єпархіального училища, композитор заснував аматорську хорову капелу, яка існує до теперішнього часу. Слід зазначити, що значну частку капели утворили колишні учениці композитора по Єпархіальному училищу, які в його перший тульчинський період співали в учнівському хорі.

Одним з найвідоміших учасників хорової капели був М. Покровський, який виступав солістом у творах «Дума про Почаївську Божу Матір», «Моя пісня». Також ще за життя М. Леонтович доручав своєму учневі виконання окремих творів, а інколи – й диригування під час концертів. Репетиції капели проходили тричі на тиждень у будинку колишнього духовного училища (Іванов, Покровський, 1982: 107 – 111). До складу капели входило понад 60 хористів.

Помічником М. Леонтовича у хоровій капелі був і Г. Гриневич, який на той час викладав співи у трудових школах і навчався теорії музики, гармонії, контрапункту у самого композитора. Як і М. Покровський, Г. Гриневич допомагав М. Леонтовичу проводити репетиції з окремими групами голосів хору.

За нетривалий період репетицій капела підготувала до концертного виконання твори М. Лисенка, К. Стеценка, а також обробки народних пісень самого М. Леонтовича – «Щедрик», «Пряля», «Мала мати одну дочку», «Козака несуть», «Коза», «Дударик», «Над річкою бережком», «За городом качки пливуть». У своїй репетиційній роботі композитор особливу увагу звертав не лише на чистоту інтонування, але й на якість дикції (Іванов, Гриневич, 1982: 111 – 115).

У 1920 році Вінниччиною гастролювала Друга мандрівна капела Дніпросоюзу під орудою К. Стеценка і П. Тичини. Перше відділення концерту у Тульчині, що відбувся наприкінці жовтня у колишньому палаці Потоцького, складалося виключно з творів М. Леонтовича. Зокрема капела виконувала «Щедрик», «Гра в зайчика», «За городом качки пливуть», «Ой гай, мати, гай», «Над річкою бережком», «Моя пісня», «Дударик». За спогадами

М. Покровського, лише на цьому концерті мешканці міста дізналися, що саме М. Леонтович є автором усіх цих обробок (Іванов, Покровський, 1982: 107 – 111).

Висновки. Визначаючи роль М. Леонтовича у розвитку хорової культури Вінниччини, можна стверджувати, що саме він заклав основи сучасного професійного хорового виконавства. Збереження українських хорових традицій, без сумніву, має вплив на майбутній розвиток хорової творчості України, тому для наукових розвідок дане дослідження може бути цінним доповненням до загального вивчення української хорової культури. Результати даного дослідження можуть зацікавити як широке коло читачів, що цікавляться хоровою творчістю Вінниччини, творчою діяльністю М. Д. Леонтовича, так і музикознавців і культурологів, що вивчають специфіку регіональної музичної культури України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бафталовська Л. Любий учитель/ Любов Бафталовська// Микола Леонтович: спогади, листи, матеріали / [Упорядкування В. Іванова]. – К.: Муз. Україна, 1982. — С. 31-32.
2. Врублевська Р. Він житиме в пісні / Оксана Врублевська // Микола Леонтович: спогади, листи, матеріали / [Упорядкування В. Іванова]. – К.: Муз. Україна, 1982. — С. 32-37.
3. Горак Я. Р. Анатоль Вахнянин і становлення музичного професіоналізму в Галичині (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.): автореф. дис. ...канд. мистецтвознав.: 17.00.03/ Я. Р. Горак; Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – К., 2003. – 20 с.
4. Грабовецька Л. Незабутні роки/ Людмила Грабовецька //Микола Леонтович: спогади, листи, матеріали / [Упорядкування В. Іванова]. – К.: Муз. Україна, 1982. — С. 39-45.
5. Грех Я. Згадки про М. Д. Леонтовича / Яким Грех //Микола Леонтович: спогади, листи, матеріали / [Упорядкування В. Іванова]. – К.: Муз. Україна, 1982. — С. 125-134.

6. Гриневич Г. Майстер хорової музики / Григорій Гриневич // Микола Леонтович: спогади, листи, матеріали / [Упорядкування В. Іванова]. – К.: Муз. Україна, 1982. — С. 111-115.
7. ДАВО (Державний архів Вінницької області). Р-5986 Оп. 1. Спр 12. Арк. 1- 4.
8. Дем'янець І. Й. Мистецька діяльність Андрія Гнатишина: автореф. дис. ...канд. мистецтвознав.: 17.00.03/ І. Й. Дем'янець; Львів. нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. – Л., 2009. – 20 с.
9. Завальнюк А. Ф. Микола Леонтович. Документи, листи, духовні твори : до 140-ї річниці від дня народження [монографія] / А. Ф. Завальнюк. — Вінниця: Нова книга, 2017. – 269 с.
10. Калуцка Н. Б. Мистецька діяльність Олександра Кошиця в контексті музики ХХ сторіччя: автореф. дис. ...канд. мистецтвознав.: 17.00.03/ Н. Б. Калуцка; Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – К., 2001. – 21 с.
11. Карагіна Є. Чудовий диригент/ Єлизавета Карагіна // Микола Леонтович: спогади, листи, матеріали / [Упорядкування В. Іванова]. – К.: Муз. Україна, 1982. — С. 51-52.
12. Леонтович М. Як я організував оркестр у селянській школі / М. Леонтович// Завальнюк А. Ф. Микола Леонтович. Документи, листи, духовні твори : до 130-ї річниці від дня народження [монографія] / А. Ф. Завальнюк. — Вінниця: Нова книга, 2007. – С. 103-111.
13. Майчик О. І. Композиторська творчість західноукраїнських хорових диригентів-практиків другої половини ХХ ст.: автореф. дис. ...канд. мистецтвознав.: 17.00.03/ О. І. Майчик; Львів. нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. – Л., 2010. – 16 с.
14. Микола Леонтович: спогади, листи, матеріали / [Упорядкування В. Іванова]. – К.: Муз. Україна, 1982. — 238 с.

15. Покровський М. З сторінок минулого / Микола Покровський // Микола Леонтович: спогади, листи, матеріали / [Упорядкування В. Іванова]. – К.: Муз. Україна, 1982. — С. 107-111.

REFERENCES

1. Baftalovska L. Liubyi uchytel // Mykola Leontovych: spohady, lysty, materialy/ [Dear teacher. Mykola Leontovych: Memoirs. Letters Materials] K.: Muz. Ukraina, 1982. pp. 31-32. [in Ukraine]

2. Vrublevska R. Vin zhytyme v pisni // Mykola Leontovych: spohady, lysty, materialy / [He will live in a song. Mykola Leontovych: Memoirs. Letters Materials] K.: Muz. Ukraina, 1982. Pp 32-37. [in Ukraine]

3. Horak Ya. Anatol Vakhnianyn i stanovlennia muzychnoho profesionalizmu v Halychyni (druha polovyna XIX - pochatok XX st.) [Anatol Vakhnyanin and the formation of musical professionalism in Galicia] avtoref. dys. ...kand. mystetstvoznav.: 17.00.03/ In-t mystetstvoznav., folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy. – K., 2003. 20 p. [in Ukraine]

4. Hrabovetska L. Nezabutni roky // Mykola Leontovych: spohady, lysty, materialy / [Unforgettable years. Mykola Leontovych: Memoirs. Letters Materials]. – K.: Muz. Ukraina, 1982. pp. 39-45. [in Ukraine]

5. Hrekh Ya. Zghadky pro M. D. Leontovycha // Mykola Leontovych: spohady, lysty, materialy / [Memories of Leontovich. Mykola Leontovych: Memoirs. Letters Materials]. – K.: Muz. Ukraina, 1982. pp. 125-134. [in Ukraine]

6. Hrynevych H. Maister khorovoi muzyky // Mykola Leontovych: spohady, lysty, materialy / [Master of Choral Music. Mykola Leontovych: Memoirs. Letters Materials]. – K.: Muz. Ukraina, 1982. pp. 111-115. [in Ukraine]

7. DAVO (Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti). R-5986 Op. 1. Spr 12. Ark. 1 - 4. [in Ukraine]

8. Demianets I. I. Mystetska diialnist Andriia Hnatyshyna/ [Andriy Gnatyshyn's artistic activity] Extended abstract of candidate's thesis. Lviv, 2009. – 20 p. [in Ukraine]

9. Zavalniuk A. F. Mykola Leontovych. Dokumenty, lysty, dukhovni tvory : do 140-yi richnytsi vid dnia narodzhennia [monohrafiia] [Nikolay Leontovich. Documents, letters, spiritual works: to the 140th anniversary of birth] Vinnytsia: Nova knyha, 2017. 269 p. [in Ukraine]

10. Kalutska N. B. Mystetska diialnist Oleksandra Koshytsia v konteksti muzyky XX storichchia: [The artistic activity of Alexander Koshits in the context of music of the 20th century] Extended abstract of candidate's thesis. Kiev, 2001. – 21 p. [in Ukraine]

11. Karahina Ye. Chudovyi dyryhent // Mykola Leontovych: spohady, lysty, materialy / [Great conductor Mykola Leontovych: Memoirs. Letters Materials]. – K.: Muz. Ukraina, 1982. p. 51-52. [in Ukraine]

12. Leontovych M. Yak ya orhanizuvav orkestr u selianskii shkoli [How I organized an orchestra in a peasant school] // Zavalniuk A. F. Mykola Leontovych. Dokumenty, lysty, dukhovni tvory: do 130-yi richnytsi vid dnia narodzhennia [monohrafiia] / A. F. Zavalniuk. — Vinnytsia: Nova knyha, 2007. p. 103-111. [in Ukraine]

13. Maichyk O. I. Kompozytorska tvorchist zakhidnoukrainskykh khorovykh dyryhentiv-praktykiv druhoi polovyny XX st. [Composite work of Western Ukrainian choral conductors-practitioners of the second half of the 20 th century] Extended abstract of candidate's thesis, Lviv, 2010. – 16 p. [in Ukraine]

14. Mykola Leontovych: spohady, lysty, materialy / Uporiadkuvannia V. Ivanova. [Mykola Leontovych: Memoirs. Letters Materials] K.: Muz. Ukraina, 1982. 238 p. [in Ukraine]

15. Pokrovskyi M. Z storinok mynuloho [From the pages of the past. Mykola Leontovych: Memoirs. Letters Materials] // Mykola Leontovych: spohady, lysty, materialy – K.: Muz. Ukraina, 1982. p. 107-111. [in Ukraine]